

In: Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor, szerk. 2007. *Nyelvek és nyelvváltozatok: Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, I. kötet, 315-324.

Fenyvesi Anna és Zsigri Gyula

A percepció szerepe az angol kölcsönszavak hangsúlytalan szókezdő szótagjainak fonológiai adaptációjában az amerikai magyarban

1. Bevezetés

Jelen dolgozatunkban az amerikai magyar nyelvváltozat angol kölcsönszavainak fonológiai adaptációját vizsgáljuk, annak is egy aspektusát: az amerikai angolban (továbbiakban AA) hangsúlytalan szókezdő szótagot tartalmazó kölcsönszavakban a szókezdő szótag sorsát. Az amerikai magyar (továbbiakban AM) nyelvváltozat a magyarországi magyarhoz (továbbiakban MM) hasonlóan a szavak első szótagjára helyezi a hangsúlyt (e szabály alól elvétele akadnak kivételek – l. Kontra 1990: 55–57, Fenyvesi 1995: 28–30 – leginkább összetett szavak hangsúlyozásában és angol eredetű, az angolban nem az első szótagon hangsúlyos kölcsönszavakban). Míg a magyarországi magyarban az eredetileg hangsúlytalan szókezdő szótagot tartalmazó kölcsönszavakban a szóhangsúly az első szótagra tolódik (pl. MM *'konverter* ← angol *con'verter*), az amerikai magyarban két stratégia is létezik az ilyen kölcsönszavak fonológiai adaptációjára. Az egyik a magyarországi magyaréval azonos (pl. AM *'anaunszol* 'bejelent' ← AA *a'nounce*), a másik azonban törli a hangsúlytalan szótagot (pl. AM *'pojntment* 'előre megbeszélte találkozó' ← AA *a'ppointment*). A két stratégia néha ugyanannak a szónak két variánsát is létrehozza (pl. AM *'emördzsönszi rúm* ~ *'mördzsönszi rúm* 'orvosi ügyelet' ← AA *e'mergency room*). A második AM stratégia csak nyitány nélküli (leggyakrabban V, ritkán VC vagy VCC) szótagot töröl. V szótag törlődik az AM *genszt* 'ellen' ← AmA *a'gainst* példában vagy a már említett AM *'pojntment* szóban, VC az AM *gédzsment* 'eljegyzés' ← AA *en'gagement* szóban, VCC az AM *kjúzmi* 'elnézést' ← AA *ex'cuse me* összevonásban.

A kölcsönszó-adaptációt az optimalitáselmélet keretében vizsgálva (Prince–Smolensky 2004, Kager 1999, Rebrus 2001), amellyel érvelünk, hogy a percepció (vö. Kenstowicz 2001, Peperkamp–Dupoux 2003, Steriade 2001) meghatározó jelentőségű a kétféle adaptációs stratégia alkalmazásában (a hangsúlynak az első szótagra való áthelyezésében, illetve a hangsúlytalan szótag törlésében). A bevándorló nyelvváltozatok beszélői által alkalmazott 2. stratégia a hangsúlyt szóhatárjelölőként interpretálva kizárólag csak az auditorikus bemenet alapján rögzíti a szóhatárokat. A fonetikus bemenet fonológiai interpretációján alapuló elemzés teljes mértékben összhangban van azzal a szociolingvisztikai ténnyel, hogy a 2. stratégia alkalmazásával létrehozott alakokat olyan bevándorlók használják, akik az angolt tikipusan élőszóban sajátítják el (nem pedig írásban), és így számukra az angolnak a beszélt (nem pedig az írott) változata az elsődleges. Ezzel szemben a magyarországi magyarban, amelyben a vizuális bemenet dominál az auditorikushoz képest, csak az 1. stratégiát alkalmazzák. A vizuális bemenet hatása természetesen a bevándorló változatokban sem zárható ki teljesen (ezt tanúsítják az olyan alakok, mint az AM *police* 'rendőrség' vagy az amerikai finn *sessori* [s:] 'kárbecslő' stb.), de, amint látni fogjuk, az auditorikus bemenet elsőbbséget élvez vele szemben.

2. Az adatok

Az elemzésünkben felhasznált amerikai magyar nyelvi adatok négy forrásból származnak: két beszélt nyelvi korpuszból (az egyik Kontra Miklós 1979–1981-es South Bend-i interjúinak korpusza, amely Kontra 1990-es könyvének alapjául szolgált; a másik Fenyvesi Anna korpusza McKeesportból, vö. Fenyvesi 1995), valamint Bartha Csilla 1993-es detroiti eredményei és Vázsonyi 1995-es Calumet vidéki amerikai magyar szótára. A négy helyről – South Bendből, Detroitból, McKeesportból és a Calumet-vidékről – származó adatokban közös, hogy 20. század eleji „öregamerikás” bevándorlóktól és leszármazottaiktól származnak, hagyományos amerikai magyar közösségekből, amelyeket majdnem kizárólag munkásosztálybeli beszélők alkottak. (Az amerikai magyarok nyelvhasználatáról bővebben l. még Fenyvesi 2005).

A négy forrásban összesen kb. 1400 kölcsönszó található, ebből 150 fordul elő két vagy több forrásban. (Egy kölcsönszó több különböző alakját – pl. *afic ~ ofic ~ ofisz* ‘iroda’ csak egyszer számoltuk.) Az 1400 szóból 70 olyan szó van, ahol az angol alakban nem a szókezdő szótagon van a hangsúly, s így az hangsúlytalan. A 70-ből 52-ben a magyarországi magyaréval megegyező módon a szóhangsúly az első szótagra tolódik, és egyik szótag sem törlődik. 17 szó fonológiai adaptációja a hangsúlytalan szótag törlésével történik, egyé pedig a szókezdő hangsúlytalan prefixum tükörfordításával (l. alább). Ez az a 17 szó tehát, ahol a magyar nyelvre jellemző szóeleji hangsúly olyan adaptációs stratégia alkalmazásával jön létre, amely sem a magyarországi magyarra, sem a magyar nyelv jelenleg ismert egyéb kontaktusváltozataira nem jellemző. E szavak listáját az 1. táblázatban adjuk meg.

AA szó	AM kölcsönszó	AM szó jelentése
adopt	daptol	‘örökbe fogad’
adoption	daptolás	‘örökbe fogadás’
against	genszt	‘ellen’
allergic	lőrcsik	‘allergiás’
aluminum	luminum	‘alumínium’
American	meriken	‘amerikai’
apartment	partment ~ apartment	‘lakás’
appendix	peniksz	‘függelék’
appointment	pojment ~ pojntment	‘előre megbeszélte találkozó’
arrest	resztol ~ le -resztol*	‘(le)pihen’
electric	lektrik	‘elektromos’
emergency room	mördzszenzi rúm ~ emördzszönszi rúm	‘orvosi ügyelet’
engage	le -gédzsol*	‘eljegyéz’
engagement	gédzsmnt	‘eljegyezés’
especially	peseli ~ pesöl	‘különösen’
excuse me	kjúzmi	‘elnézést’
interpreter	tropender	‘tolmács’
involve	bele -volvál**	‘belevon’

1. táblázat. AM szavak, amelyekben az angol szó első, hangsúlytalan szótaga törlődik.

* A kölcsönszavakhoz kapcsolódó igekötőket félkövérrel szedtük.

** Ebben az alakban az *involve in*-jének helyébe a *bele* igekötő lép morfológiai helyettesítés és nem fonológiai törlés eredményeképpen, így ezt az alakot kivettük a továbbiakban ismertetett fonológiai elemzés adatai közül.

3. Az elemzés

3.1. A fonológiai tények

Az egyes szótagtípusok eloszlása a szókezdő hangsúlytalan szótagot törülő illetve nem törülő kölcsönszavakban a következő. A 2. táblázatban az egyes szótagfajták eloszlását adjuk meg, valamint a törlődő és nem törlődő szótagok eloszlásának arányát egy-egy szótagtípuson belül.

Szótag típus:	törlődik	nem törlődik
V	12 (75%)	4 (25%)
VC	5 (28%)	13 (72%)
VCC	1 (17%)	5 (83%)
CV	0	29 (100%)
CCV	0	1 (100%)
Összesen:	18 (26%)	52 (74%)

2. táblázat. A nem első szótagon hangsúlyos szavak kezdő szótagjainak típusai az AM-ban.

Amint az a 2. táblázat adataiból látható, az amerikai magyarban csak magánhangzóval kezdődő (azaz nyitány nélküli) szótagok törlődnek a kölcsönzést kísérő fonológiai adaptáció során: a hangsúlytalan szótag törlését eredményező esetek többségében (a 17 szóból 12-ben, azaz az esetek 71%-ában) a törölt szótag V, azaz egyetlen magánhangzóból áll, a többi esetben VC vagy VCC szótag. Mássalhangzóval kezdődő szótag egyetlen esetben sem törlődik.

3.2. Optimalitáselméleti elemzés

Az olyan nyelvekben, mint a magyar vagy a finn, amelyekben a szóhangsúly mindig az első szótagra esik, a hangsúlyos szótag előtti fonetikai tartalom alapértelmezésben a prozódiai szó előtti fonetikai tartalomként interpretálódik. A magyarországi magyar és a finnországi finn mégis kivétel nélkül újraegyesíti a kölcsönszavaknak a szókezdő hangsúlytalan szótagját a prozódiai szóval úgy, hogy ezzel együtt a hangsúlyt is áthelyezi rájuk. Az amerikai magyar és az amerikai finn részben ugyanezt csinálja, de ezenkívül még a hangsúlyos szótag előtti szótagot is törölheti. Az európai és amerikai nyelvváltozatok kölcsönszó-adaptációs stratégiáinak a különbségéről az optimalitáselmélet keretében adunk számot (Prince–Smolensky 2004), különös hangsúlyt fektetve a percepció szerepére (vö. Kenstowitz 2001, Peperkamp–Dupoux 2003, Steriade 2001).

Az alábbi három megszorítást az összes MM és AM példában használni fogjuk:

- (1) Align-Left
A szóhangsúly az első szótagon van.

- (2) MAX- σ
A bemeneti szótagnak van kimeneti megfelelője.
- (3) IDentity-Stress (ID-Stress)
A bemeneti hangsúlyos szótag a kimenetben is hangsúlyos.

A magyarországi magyarban az Align-L és a MAX- σ megelőzi az ID-Stresst:

- Align-L, MAX- σ >> ID-Stress

Az amerikai angol *Alaska* [ə'læskə] szóból így lesz a magyarban *Alaszka*:

AmA *Alaska* [ə'læskə] → MM *Alaszka* ['ɒlskɒ]:

(4)

ə'læskə	AlignL	MAX- σ	ID-Stress
ɒ'lɒskɒ	*!		
☞ 'ɒlɒskɒ			*
'lɒskɒ		*!	

Az amerikai magyarban az AlignL dominálja a MAX- σ -t és az ID-Stresst, az utóbbi kettő viszont egyenrangú egymással:

- AlignL >> MAX- σ , ID-Stress

Az alábbi három tábló azt szemlélteti, hogy az amerikai magyar a hangsúlyt is áthelyezheti, és a hangsúlytalan szótagot is törölheti. Az (5)-ös táblóban két egyformán adatolt nyertesre látunk példát, a (6)-osban és a (7)-esben egy-egy adatolt és egy-egy nem adatolt, de elvileg elképzelhető nyertest mutatunk be (ez utóbbiakat zárójelbe tett ☞ jelöli).

- (5) amerikai angol *a'partment* > amerikai magyar *'apartment* ~ *'partment* 'lakás'

ə'pɑ:tmənt	AlignL	MAX- σ	ID-Stress
ɒ'pɔ:tmənt	*!		
☞ 'ɒpɔ:tmənt			*
☞ 'pɔ:tmənt		*	

- (6) amerikai angol *im'mediate* > amerikai magyar *'immediat* 'azonnali'

r'mi:diət	AlignL	MAX- σ	ID-Stress
im'mɛdiət	*!		
☞ 'imɛdiət			*
(☞) 'mɛdiət		*	

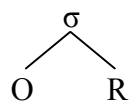
- (7) amerikai angol
- en'gagement*
- > amerikai magyar
- 'gédzsmént*
- 'eljegyzés'

m'geɪdʒmənt	AlignL	MAX-σ	ID-Stress
ɛŋ'ge:dʒmənt	*!		
(☞) 'ɛŋge:dʒmənt			*
☞ 'ge:dʒmənt		*	

A hangsúlyáthelyezés és a szótagtörlés közötti választás nem teljesen esetleges. Amerikai angol korpuszunkban nem törlődik egyetlen olyan szótag sem, amely mássalhangzóval kezdődik. Ez annak tulajdonítható, hogy a mássalhangzóval kezdődő szótagok jobban észlelhetőek, és emiatt könnyebben értelmeződnek a prozódiai szóhoz tartozó hangsorként. A nyitány nélküli szótagok szerkezete viszont a nem-lexikális hezitációs hangsorok szerkezetével asszociálható: a szókezdő hangsúlytalan [ə] nehezen különböztethető meg a hezitációs svától, és a magánhangzó+orrhang felépítésű szótagoknak is van nem-lexikális hezitációs megfelelőjük az amerikai angolban, az [ʌm]. A lexikális hezitációk mássalhangzóval is kezdődhetnek, de vegyük észre, hogy például a magyar *hát* [h]-ja és az angol *well* [w]-je is olyan mássalhangzó, amelynek a képzésekor a kiáramló levegő a szájüregben nem ütközik semmilyen akadályba.

Szerkezetét tekintve a mássalhangzóval kezdődő szótag σ csomópontja elágazik (8), a magánhangzóval kezdődő viszont nem (9):

- (8) Szótag nyitánnyal:

- (9) Szótag nyitány nélkül:

Igaz ugyan, hogy a rím is elágazhat, de az elágazó σ csomópont könnyebben azonosítható szótagként, mint az elágazó rím. A kóda nem menti meg a nyitány nélküli szótagot a törléstől: az AM-ban az AA *en'gagement* és *in'terpreter* ugyanolyan könnyen elveszíti hangsúlytalan első szótagját, mint az *A'merican* vagy az *a'luminum*: *en'gagement* → ['ge:dʒmənt], *in'terpreter* → ['trɒpɛndɜ]; *A'merican* → ['mɛrɪkən], *a'luminum* → ['lɪnɪnəm].

Az itt bevezetett megszorítást a mássalhangzóval, illetve magánhangzóval kezdődő szótagok közötti észlelési különbség motiválja:

- (10) MAX-OR

Elágazó σ csomópontú szótagok nem törlődhetnek.

A MAX-OR-t és az AlignL-et az ID-Stress és a MAX- σ elé kell rangsorolni ahhoz, hogy csak a magánhangzóval kezdődő szótagok törölhessenek:

- AlignL, MAX-OR >> MAX- σ , ID-Stress

A (11)-es tábló azt szemlélteti, hogy az AA *police* [pə'li:s]-ból az AM-ban *polic* ['polits]:

(11)	pə'li:s	AlignL	MAX-OR	MAX- σ	ID-Stress
	po'lits	*!			
	☞ 'polits				*
	'lits		*!	*	

A (12)-es táblóból azt láthatjuk, hogy a magánhangzóval kezdődő szótagok törlése nem sérti meg a MAX-OR-t.

(12)	ə'pɑ:tmənt	AlignL	MAX-OR	MAX- σ	ID-Stress
	ɒ'pɔ:tmənt	*!			
	☞ 'ɒpɔ:tmənt				*
	☞ 'pɔ:tmənt			*	

A MAX-OR-hoz hasonló komplexebb megszorításokhoz csak olyankor szokás folyamodni, ha egyszerűbbel nem boldogulunk. Ilyen egyszerűbb szabály például a nyitány törlését tiltó MAX-Onset, ez azonban nem elég a helyes kimeneti alak kiválasztásához:

- (13) MAX-OR MAX-Onsettel helyettesítve

	pə'li:s	AlignL	MAX-Onset	MAX- σ	ID-Stress
	po'lits	*!			
	☞? 'polits				*
	☞? 'plits			*	
	'lits		*!	*	

Bár az angolban viszonylag gyakran törölhető a hangsúlytalan szótagok magánhangzója anélkül, hogy a teljes szótag törölne (pl. *p'lice* [p^h'lis] vagy *s'pose* [s'p^houz]), ilyen adatunk nincs az amerikai magyar korpuszunkban.¹

¹ Az ilyen alakokat kizárásának egy másik módja az, ha kimondjuk, hogy a felszínen csak hűségmegszorítások kielégítése érdekében jelenhetnek meg szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok. Vö. Siptár – Törkenczy (2000: 98–103).

4. Következtetések

Elemzésünkben az Optimalitáselmélet keretein belül kerestünk magyarázatot a hangsúlytalan szótaggal kezdődő AA kölcsönszavak fonológiai adaptációjának összetett mechanizmusára. Elemzésünk a percepciót is bevonva magyarázza meg ezt a mechanizmust, és rámutat arra, hogy a percepciót is figyelembe vevő magyarázat kielégítőbb módon tárgyalja a kölcsönszavak adaptációjának ezt a kérdését a magyarországi és az amerikai magyar viszonylatában, mint ahogyan azt egy kizárólagosan strukturális megközelítés tudná megmagyarázni.

Az adaptációs stratégiák különbözőségénél a percepció szerepét aláhúzó magyarázat tulajdonképpen arra mutat rá, hogy az óhazai beszélők esetében nagyobb szerepet játszik a vizualitás és a látott szóalak mint a hallás utáni tájékozódás és a hallott szóalak, míg az amerikai magyar beszélők esetében ennek ellenkezője áll fenn. (A vizualitásnak a nyelvi kontaktusokban való szerepéről l. még Benő 2004: 152–153.) Míg a mai európai nyelvekben az angol kölcsönszavak legalább részben írott alakjukban és az írásos médiumokon keresztül kerülnek be a kölcsönző nyelvekbe és a kölcsönzó írott alakja legalább annyira fontos a beszélők számára mint azok hangalakja, addig a többségükben paraszti származású öregamerikai magyar emigránsok és leszármazottaik számára az angol szavak hangalakja nagyobb súllyal bírt. S bár tudjuk, hogy a magyar emigránsok körében az írni-olvasni tudók aránya igen magas volt – Várdy (2000: 232) 89%-ot mond –, ez az anyanyelven való írás és olvasás képességére vonatkozó adat, míg az angol nyelven való írás és olvasás megtanulása az emigránsok nagy részének lehetőségein kívül esett. Így valószínűsíthetjük, hogy a hallott szóalak szerepe domináns volt esetükben. S mint tudjuk, az írott nyelvben a szó a szóközök közötti, világosan körülhatárolható egység, míg az orális nyelvben a hangsúlyozás léphet elő a szóhatár elsődleges jelölőjének egy olyan beszélő/hallgató esetében, akinek anyanyelve a szavak első szótagját hangsúlyozza.

Itt csak röviden utalunk rá, hogy vizsgálataink szerint az amerikai finnben az első szótagjukon hangsúlytalan szavak az amerikai magyaréhoz nagyon hasonló fonológiai adaptáción mennek át: egy részüknél a hangsúly kitolódik (az eredeti angol alakban hangsúlytalan) első szótagra (pl. amerikai finn *'änaunssata* 'bejelent' ← AA *a'nnounce*), míg másik részüknél a hangsúlytalan szótag törlődik (pl. amerikai finn *'kriimentti* 'megegyezés, szerződés' ← AA *a'greement*, és *'sparakus* 'spárga' ← AA *a'sparagus*). Ugyanakkor a finnországi finnre csak az első adaptációs stratégia alkalmazása jellemző, csakúgy mint a magyarországi magyarra. (Az amerikai magyar és finn adatokról és adaptációs mechanizmusok összevetéséről bővebben l. Fenyvesi – Zsigri 2006.)

Csak futólag utalunk a hallás utáni szóértelmezés egyéb eseteire. Angol gyermeknyelvi példa pl. a *mote control* 'távirányító' (← *re'mote control*), magyar nyelvtörténeti példák a *talján* illetve a *Sztambul* (ez utóbbi a 16. században az oszmán törökből eredt, ahol az *Isztambul* második szótagon volt hangsúlyos).

5. Összefoglalás

Amellett érveltünk, hogy a percepciónak meghatározó szerepe van az angol kölcsönszavak magyar és finn adaptációjában, különös tekintettel az Egyesült Államokban beszélt bevándorló nyelvváltozatok és az óhazai nyelvváltozatok különbségére. A kölcsönzó-adaptáció különböző stratégiái következtében a

kölcsönyszavak különbözőek lesznek fonológiai formájuk tekintetében, amit az auditorikus, illetve vizuális bemenet túlsúlyával magyarázunk.

A különböző adaptációs stratégiákat az optimalitáselmélet keretében nyelvváltozatoktól független megszorítások nyelvváltozatonként eltérő rangsorolásával modelláltuk. Az auditorikus, illetve vizuális csatornákra való hivatkozást összefüggésbe hoztuk a megszorítás-alapú fonológiai elemzéssel. Az integritásőrző megszorítások, mint például a MAX- σ nagyobb valószínűséggel dominálatlanok, ha a beszélők több vizuális bemenetet kapnak, mint auditorikusot, ezzel szemben a hangsúly helyét megőrző megszorítások akkor erősödnek meg, ha az auditorikus input több, mint a vizuális.

Az auditorikus és vizuális csatornák szerepén túl, a percepció fontosságát hangsúlyozzák a perceptuálisan motivált megszorítások, mint például a MAX-OR, és a perceptuálisan motivált hierarchiák, mint például a MAX-OR-nak a MAX- σ elé való rangsorolása.

Hivatkozások:

- Bartha Csilla. 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Budapest: Kandidátusi disszertáció.
- Benő Attila. 2004. *A kölcsönző jelentésvilága*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Fenyvesi Anna. 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics*, 3:1–117.
- Fenyvesi Anna. 2005. Hungarian in the United States. In Fenyvesi, Anna, ed. *Hungarian language contact outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam: John Benjamins, 265–318.
- Fenyvesi Anna–Zsigri Gyula 2006. The role of perception in loanword adaptation: The fate of initial unstressed syllables in American Finnish and American Hungarian. *SKY Journal of Linguistics* 19, megjelenés alatt.
- Kager, René. 1999. *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenstowitz, Michael. 2001. The role of perception in loanword phonology. *Linguistique africaine* 20.
- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Peperkamp, Sharon–Emmanuel Dupoux. 2003. Reinterpreting loanword adaptations: The role of perception. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, 367–370.
- Prince, Alan–Paul Smolensky. 2004. *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*. Oxford: Blackwell. <http://roa.rutgers.edu/files/537-0802/537-0802-PRINCE-0-0.PDF>
- Rebrus Péter. 2001. Optimalitáselmélet. In Siptár Péter, szerk. *Szabálytalan fonológia*. Budapest: Tinta, 77–116.
- Steriade, Donca. 2001. Directional asymmetries in place assimilation: A perceptual account. In: Elizabeth Hume és Keith Johnson (szerk.) *The role of speech perception in phonology*. San Diego: Academic Press, 219–250.
- Várdy Béla. 2000. *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia.

Vázsonyi Endre. 1995. *Túl a Kecegárdán: Calumet-vidéki amerikai magyar szótár.*
Budapest: Teleki László Alapítvány.